

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR ILLEGAL INTERVENTION IN THE WORK OF COURT'S AUTOMATICAL FLOW OF DOCUMENTS: ANALYSIS OF THE BASIC ELEMENTS OF CRIME

Kozak V. A.

The article analyses objective and subjective sights of criminal's structure, foreknoleged by part 1 art. 376 cc (illegal intervention in the work of court's automatical system of flow of documents) formulated relative propositions according improvement of criminal low of Ukraine.

Key words: court's automatical system of flow of documents, illegal intervention, untrue changes' introduction, unauthorised access.

Надійшла до редакції 25.02.2013 р.

УДК 343.9:343.82:37.13

М. Ю. Валуйська,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ПЕНІТЕНЦІАРНА АНТРОПОГОГІКА: ЇЇ ЗМІСТ І РОЛЬ У ПОЗИТИВНОМУ КРИМІНОЛОГІЧНО ЗНАЧУЩОМУ ВПЛИВІ НА ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті у загальному вигляді окреслюються об'єкт, предмет, керівні принципи, завдання та методи пенітенціарної антропології. Висвітлюється актуальність її досвіду для вирішення практичних проблем кримінологічної політики України, зокрема підвищення ефективності здійснення позитивного кримінологічно значущого впливу на осіб, яким призначено покарання у виді позбавлення волі.

Ключові слова: пенітенціарна антропологія, пенітенціарна педагогіка, пенітенціарна психологія, кримінологічно значущий вплив, запобігання злочинності в місцях позбавлення волі, особа злочинця, ресоціалізація, виправлення.

Визнання пріоритетними цінностями життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканості й безпеки людини, закріплене Конституцією України, покладає на державу обов'язок забезпечити кожній фізичній особі захист означених прав. Вони рівною мірою мають забезпечуватися не лише стосовно законослух-

няних осіб, а й тих, хто вчинив суспільно небезпечне діяння.

Особливої гостроти набуває виконання задекларованих зобов'язань в умовах перебування особи в місцях позбавлення волі, де через жорстку регламентацію умов життєдіяльності й специфічний склад мікросередовища, обмеженість

простору, гіпокінезію, інформаційне, сенсорне голодування та інше особа частіше за все не в змозі вести комфортний для неї спосіб життя та відчуває на собі вплив як легітимних обмежень, так і протиправних «неписаних» вимог – так званих злочинських законів, невиконання яких може тягнути за собою загрозу її здоров'ю та життю.

Про сьогоденну актуальність підвищення ефективності роботи із засудженими особами свідчить те, що у світлі забезпечення вищезгаданих конституційних вимог Концепцією реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. передбачено покращення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених і соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, профілактики вчинення ними правопорушень, підвищення рівня соціально-виховної роботи, стимулювання правослухняної поведінки [2].

Проблеми ефективності роботи із засудженими, в тому числі у місцях позбавлення волі, порушували у своїх наукових працях такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як Ю. М. Антонян, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, А. Ф. Зелінський, О. Г. Колб, В. М. Литвишков, В. Ф. Пирож-

ков, Д. В. Сочивко, О. В. Старков, Н. О. Чечиль та ін.

Кримінологія, як інтегративна наука, акумулює в собі надбання багатьох наук, що займаються проблемами різних сфер життєдіяльності людини як суб'єкта суспільних стосунків: від правових до педагогічних та психологічних. Ці галузі знань постійно розвиваються, вдосконалюючи власну методологію, поглиблюючи теорію, вивчаючи практичну діяльність та розробляючи нові технологічні комплекси. Одним із аспектів поглиблення теоретичних знань та розширення практичного досвіду є виділення вузько спрямованих підгалузей, які більш детально вивчають порівняно обмежене коло важливих питань. Так, наприклад, виділилися в самостійні наукові течії пенітенціарна психологія й пенітенціарна педагогіка, завдяки чому відкрилися нові можливості більш детального вивчення засуджених осіб та здійснення на них більш ефективного впливу.

Контингент засуджених має низку специфічних рис і властивостей. Наприклад, значна кількість цих осіб характеризується педагогічною й соціальною занедбаністю. Тому перед персоналом виправних установ постає досить складне завдання: компенсувати прога-

лини у формуванні особистості таких осіб, працюючи з ними у багатьох напрямках – загальноосвітньому, професійно-технічному, культурологічному, фізкультурно-оздоровчому, правовому, переборюючи їх правовий нігілізм, та, надаючи психологічну допомогу. Ускладнює виконання цього завдання те, що здебільшого засуджені особи – це дорослі люди й методи формування особистості, розроблені педагогікою в розрахунок на дитину, не є ефективним для них. Їх виправлення може стати лише результатом духовного зростання, зміни глибинних настанов щодо можливості та/або необхідності вчинення злочину на законослухняні переконання, повагу до прав та свобод інших осіб. Тому слухним уявляється використання надбань не лише пенітенціарної педагогічної науки, а й пенітенціарної антропології.

Назва науки «антропологіка» утворена за аналогією терміна «педагогіка» (який має давньогрецьке походження (παιδαγωγική) і утворений від двох слів: παις – дитина і γω – веду, що у буквальному сенсі означає ведення дитини шляхом знань – у давній Греції педагогом називали раба, який водив дитину до школи). Тому семантично «антропологіка» означає ведення людини (грец. *νθρωπος*

– людина і γω – веду). Зміст цієї науки складає сукупність процесів формування не тільки дитини, а й людини взагалі, яке реалізується у межах освітніх систем.

Пенітенціарна антропологіка є складовою частиною антропології взагалі, базується на її принципах, використовує її методи, але має свою специфіку, обумовлену особливостями контингенту та умовами роботи з ними. Зупинимось більш докладно на *об'єкті, предметі, керівних принципах, завданнях та методах пенітенціарної антропології*.

Об'єктом пенітенціарної антропології є дорослі люди, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі або є співробітниками пенітенціарної системи і працюють в екстремальних умовах життєдіяльності. Включення до об'єкту впливу співробітників установ виконання покарання аж ніякою мірою не означає прирівнювання їх до засуджених (особливо в моральному та правовому аспектах). Мається на увазі лише те, що праця у складних умовах підвищеного психологічного навантаження з контингентом осіб, які мають властивість суспільної небезпечності, тягне за собою психофізіологічну перевтому, професійну деформацію, професійне

вигорання. Тому за наявністю необхідності персоналу установ виконання покарання має надаватися кваліфікована допомога у вирішенні проблем, з якими самотужки їм впоратися важко [3, с. 26].

Головна відмінність антропології від педагогіки у тому, що дитині іманентно притаманна обмежена (причому суттєво обмежена) спроможність долати психологічні та вирішувати педагогічні проблеми. Тому «ведення» дитини є природним для неї процесом й не суперечить її соціально-рольовому статусу. З дорослими ж ситуація дещо інша. Їх «ведення» може здійснюватися лише за умов, коли сам дорослий визнає необхідність цього і право іншої особи на здійснення будь-якого впливу. Тобто для цільового втручання у структурні складові особистості дорослого мають бути наявними, з одного боку, об'єктивні проблеми, з якими він сам не може впоратися, а з іншого – його суб'єктивне визнання їх наявності та бажання отримати допомогу в їх вирішенні.

Взагалі такі проблеми можуть виникати у дорослих людей впродовж усього життя, але необхідність допомоги найбільш гостро відчувається людиною в умовах високої особистісної екстремальності умов

життєдіяльності. Психологічна наука під умовами високої особистісної екстремальності умов життєдіяльності розуміє найбільш складні, неприродні для людини умови, які містять у собі реальну загрозу її життю або здоров'ю (фізичному та/або психічному). Ступень екстремальності має внутрішню градацію за ступенем небезпечності. Оскільки у місцях позбавлення волі контингент засуджених складається з осіб, які об'єктивно проявили якість суспільної небезпеки, вчинивши суспільно небезпечне діяння, і здебільшого не позбулися означеної властивості, можна зробити висновок, що саме у таких (екстремальних) умовах проходить життєдіяльність осіб, засуджених до позбавлення волі, та праця персоналу виправних (виховних) колоній. Ступінь екстремальності в місцях позбавлення волі не є незмінною величиною. Він залежить від типу виправного закладу, особливостей соціального мікроклімату конкретної колонії, має певну динаміку змін у часі, яка залежить від багатьох чинників, у тому числі й від психодинаміки окремих осіб.

Деякі з розробників пенітенціарної антропології вважають, що її предметом є вивчення закономірностей психодинаміки змін поведінки людини в екстре-

мальних для неї умовах життєдіяльності як основи її наступного особистісного, морального, правосвідомого та духовного зростання [3, с. 27].

Нам же бачиться за доцільне конкретизувати предмет, чіткіше окресливши його елементи і вважати, що *предметом* пенітенціарної антропології є особа засудженого, особа співробітника виправної (виховної) колонії, різні форми мікрогруп засуджених, колектив співробітників колонії та його структурні частини, методи антропологічного вивчення, аналізу та впливу на них.

Крім того, можна вказати на наявність *додаткового предмета пенітенціарної антропології*, до якого, на наш погляд, слід віднести додаткових суб'єктів антропологічного впливу, як-то: різні державні та недержавні органи й установи, громадські, в тому числі релігійні (маються на увазі належним чином зареєстровані не ортодоксальні та не харизматичні) організації, підприємства, відомі діячі культури, спорту, окремі фізичні особи, які тією чи іншою мірою сприяють або можуть сприяти позитивним психодинамічним процесам осіб, які потребують антропологічної допомоги. Також до додаткового предмета слід віднести антропологічне прогнозування.

Виходячи з основних положень, закріплених Конституцією України, та загальнонаукових методологічних засад побудови роботи з особами, можна сформулювати *керівні принципи пенітенціарної антропології*. Це:

– принцип гуманізму як базовий принцип будь-якого втручання у фізичну, психологічну чи духовну сферу особи;

– принцип законності, який означає наявність правового поля, поза межами якого ніякий вплив на особу здійснюватися не може;

– принцип конфіденційності необхідний, оскільки при здійсненні допомоги можуть бути зачеплені дуже особистісні для людини проблеми;

– принцип діалектичного підходу, який ґрунтується на єдності та взаємозв'язку об'єктивного та суб'єктивного у психодинаміці особи в умовах позбавлення волі;

– принцип науковості та об'єктивності у вивченні й корегуванні складових структури особи засудженого і наданні допомоги персоналу виправного закладу;

– принцип первинності свідомості: суттєва відмінність антропологічного підходу від педагогічного полягає в тому, що в педагогічній практиці свідомість формується через керування діями, в антропології ж

навпаки – первинно дії фахівця спрямовані на зміни у свідомості особи, а зміна поведінки є результатом трансформації її свідомості;

– принцип поступового та безперервного розвитку особистості в аспекті її соціально-рольової та морально-психологічної структурних складових з опорою на її загально значущі позитивні людські якості;

– принцип реальності виправлення полягає в тому, що при обранні вірної методики, застосуванні її протягом необхідного часу та використанні всіх необхідних засобів є реальна можливість виправлення будь-якої людини;

– принцип двосторонньої активності в процесі особистісних позитивних змін у ході виправлення передбачає необхідність спільних зусиль антрополога та особи, яка потребує допомоги;

– принцип системності, цілісності особистісних змін при виправленні означає необхідність роботи з усіма структурними складовими особистості.

Головним завданням пенітенціарної антропології є оптимізація процесу особистісної динаміки засудженого у процесі його виправлення. Для вирішення цього завдання потрібно вирішити ще низку питань, а саме:

1) відповідною точкою роботи з дорослим засудженим

має бути створення реальної можливості для його усвідомленої активізації бажання виправитися, а у випадку неможливості самостійного вирішення цього завдання отримати ефективну допомогу кваліфікованих фахівців у цьому процесі;

2) найбільш повною мірою розкривати можливості застосування ресурсів різних суб'єктів впливу на засуджених з метою позитивної динаміки їх особистості;

3) максимально індивідуалізувати методику роботи з кожним конкретним засудженим на усіх стадіях: при його вивченні, під час процесу виправлення, при підготовці до виходу у «відкритий» соціум (ресоціалізації);

4) прогнозувати зміни у різних соціально значущих якісних характеристиках особистості: правосвідомості, рівня освіти, ставлення до праці, ставлення до загальноприйнятої ієрархії моральних та культурних цінностей людства, релігії тощо;

5) узагальнювати досвід роботи із засудженими та працівниками установ виконання покарання, переймати позитивний досвід (у тому числі зарубіжний), найбільш ефективні розробки корекційного впливу, розвивати навички професійної майстерності, навчати активізації компенсаторних механізмів професійної деформації тощо.

Методами пенітенціарної антропології є система загальнонаукових методів і методів, розроблених суміжними науками (педагогікою, пенітенціарною педагогікою, психологією, пенітенціарною психологією та ін.) й адаптованими нею до свого предмету. Склад цих методів обумовлений завданнями, які вирішує пенітенціарна антропологія і включає в себе:

1. Загальнонаукові методи, як-то: діалектичний, спостереження, порівняння, аналізу, синтезу, дедукції, індукції тощо.

2. Галузеві методи, покликані вирішувати завдання пенітенціарної антропології на різних стадіях роботи з особами, які потребують антропологічної допомоги, зокрема:

1) методи зібрання відомостей, як-от: а) антропологічне спостереження, яке відрізняється цільовою системністю, спирається на антропологічну концепцію, вивчає антропологічний об'єкт в його цілісності та умовах його природного існування; б) антропологічне опитування, в якому можна виділити бесіду, що може проводитися як із суб'єктом антропологічного впливу, так і з його оточенням. Мета бесіди може бути ознайомчою, профілактичною, виховною тощо; в) анкетування за допомогою різних питальників, анкет, тестів (текстових або проєктив-

них); г) документальне спостереження, при якому можуть подаватися вивченню кримінальні справи, особистісні справи засуджених, листи, щоденники тощо; д) психолого-педагогічний експеримент, який надає можливість отримати важливу для антропологічної роботи інформацію (слід сказати, що застосування експерименту з антропологічною метою обмежено тими ж кордонами, що й експеримент у кримінологічній науці: він не може виходити за межі нормативних заборон, суперечити моральним нормам, створювати умови для формування негативних якостей особи та/або провокувати їх прояв);

2) методи обробки первинних даних, які включають у себе: а) узагальнення отриманих відомостей; б) їх аналіз (у тому числі порівняльний), систематизацію, кількісні підрахунки, наукову інтерпретацію та оцінку даних;

3) методи загального та наочного викладення результатів досліджень у вигляді текстового документа (звіту, висновків тощо), таблиці, графіка;

4) методи впливу на обраний елемент антропологічного предмету, які сприятимуть досягненню мети антропологічної допомоги.

Остання позиція (методи антропологічного впливу) потребує окремого розгляду, оскільки,

як правило, в кожному конкретному випадку для надання допомоги має бути застосований не один метод, а їх система, оскільки робота пенітенціарного антрополога відбувається у дуже складних умовах дії низки заздалегідь непередбачуваних чинників. Слід зазначити, що сам процес виправлення сприймається засудженими як складовий елемент кари і ставлення до нього у більшості випадків є заздалегідь негативним. Крім того, застосування лише вербальних (словесних) заходів впливу досить часто буває не тільки не ефективним, а й, навпаки, дає зворотній результат, оскільки якщо начальником відділення СПС (вихователем, психологом, педагогом та ін.) запропонована ідеальна, але без врахування конкретних об'єктивних обставин модель поведінки, вона практично не може бути втілена у життя, через те, що цьому заважає низка несприятливих чинників, у яких відбувається життєдіяльність індивіда, потребуючого допомоги. Тому вербальний вплив має доповнюватися відповідним впливом на означені чинники, додатковими організаційними заходами (скажімо, наданням особі якихось розпорядчих повноважень, залученням до процесу членів самодіяльних організацій, які мають авторитет, не побою-

ються висловлювати власну точку зору й діяти відповідно до власних переконань тощо).

Отже, проблемі методів та методики антропологічного впливу має бути присвячено окреме розгорнуте дослідження. Коротко ж кажучи, припустимими є дві групи методів: вербальні та організаційні.

Підводячи підсумки, слід відзначити, що проблема кримінологічно значущого позитивного впливу на осіб, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, нерозривно пов'язана з максимальною індивідуалізацією роботи з означеними особами, а застосування надбань пенітенціарної антропології надає розширені можливості для цього. Зміст цієї науки – її об'єкт, предмет, керівні принципи, завдання та методи – дозволяють віднести її до групи засобів нерепресивної протидії злочинності та її проявам, з яких складається кримінологічна політика, побудована на підставі Основного Закону України й інтегрованих кримінологічною наукою різних галузей знань [1, с. 24]. Однак головна складність при втіленні у життя цих корисних знань полягає в тому, що ця наука є відносно новою й кваліфіковані фахівці в цій галузі в масштабах України складають дуже невелику кількість. Вирішення цієї проблеми вбачається

в широкому впровадженні теоретичної підготовки та практикумів для працівників виправних закладів, які нададуть можливість суб'єктам антропологічного впливу оволодіти глибокими знаннями та ефективними навичками надання дієвої допомоги тим, хто її потребує, сприятиме виконанню суспільно важливих

завдань – запобіганню злочинності (як у місцях позбавлення волі, так і поза їх межами), виправленню та ресоціалізації тих, хто вчинив суспільно небезпечні діяння, оздоровленню умов праці та життєдіяльності співробітників установ виконання покарання у виді позбавлення волі.

Список літератури: 1. Голіна В. Теоретичні та прикладні проблеми втілення кримінологічної політики в Україні / В. Голіна // Право України. – 2009. – № 7. – С. 24–30. 2. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : схвалено розпорядж. КМУ від 30.11.2011 р. № 1209-р // Офіц. вісн. України. – 2011. – № 93. – Ст. 3389. 3. Сочивко Д. В. Пенитенциарная антропология. Опыт систематизации психолого-педагогической теории и практики в местах лишения свободы / Д. В. Сочивко, В. М. Литвиш-ков. – М. : Московский психолого-социальный ин-тут, 2006. – 320 с.

**ПЕНИТЕНЦИАРНАЯ АНТРОПОЛОГИКА: ЕЕ СОДЕРЖАНИЕ
И РОЛЬ В ПОЗИТИВНОМ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИ ЗНАЧИМОМ ВОЗДЕЙСТВИИ
НА ЛИЦ, ОСУЖДЕННЫХ К НАКАЗАНИЮ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ
Валуїська М. Ю.**

В статье в общем виде определяются объект, предмет, руководящие принципы, задачи и методы пенитенциарной антропологии. Освещается актуальность ее опыта для решения практических проблем криминологической политики Украины, в частности повышения эффективности осуществления позитивного криминологически значимого влияния на лиц, которым назначено наказание в виде лишения свободы.

Ключевые слова: пенитенциарная антропология, пенитенциарная педагогика, пенитенциарная психология, криминологически значимое влияние, предупреждение преступности в местах лишения свободы, личность преступника, ресоциализация, исправление.

**PRISON ANTHROPOLOGY: ITS CONTENT AND ROLE IN A POSITIVE SIGNIFICANT
IMPACT ON CRIMINOLOGICAL PERSONS PERSONS BEING SENTENCED TO PRISON
Valuiska M. Y.**

Article generally defined object, subject, guidelines, objectives and methods of the penitentiary anthropology. Highlights the importance of her experience to solve practical problems criminological policy of Ukraine, in particular, improving the implementation of criminological positive significant effect on the persons being sentenced to prison.

Key words: prison anthropology, prison pedagogy, prison psychology, criminological significant impact, crime prevention in prisons, offender, resocialization, correction.

Надійшла до редакції 06.03.2013 р.